

MARIA STARNAWSKA

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie
Instytut Historii

Kult św. Piotra w Polsce średniowiecznej na tle europejskim

The Cult of St. Peter in Medieval Poland against European Background

Kult św. Piotra, wraz z kultem św. Pawła, pojawił się w okresie formowania się zwyczaju kultu świętych we wczesnym chrześcijaństwie. Jednym z najwcześniejszych dowodów wiary w skuteczność wstawiennictwa świętych są wyryte w III wieku w katakumbach, gdzie spoczywały wówczas przeniesione na pewien okres, szczątki obu apostołów¹. Zbudowana przez Konstantyna w trzeciej dekadzie IV wieku bazylika nad grobem św. Piotra stała się wkrótce jedną z najważniejszych świątyń chrześcijańskich i celem licznych pielgrzymek. Wielu pielgrzymów przybywało do Rzymu tylko w tym celu, by ich ciała mogły być pogrzebane w pobliżu ciała św. Piotra, co miało zapewnić im wstawiennictwo świętego także po śmierci². Znaczenie kultu św. Piotra wynikało z faktu, iż odbierał on cześć w stolicy chrześcijaństwa, a papieże są jego następcami. Fakt, iż to biskupi Rzymu dysponowali szczątkami Księcia Apostołów był też jednym z istotnych czynników, który przyczynił się do uzyskania przez nich rangi zwierzchników całego chrześcijaństwa. Dlatego też w VI-VII wieku, w okresie umacniania się prymatu biskupów rzymskich, papieże bardzo niechętnie godzili się na rozdawanie relikwii cielesnych św. Piotra, proponując w zamian relikwie kontaktowe, np. cząstki kajdan świętego czy rzekomy klucz do nich. Grzegorz Wielki posłał cesarzowej

¹ A. Angenendt, *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, München 1997, s. 106; N. Herrmann-Mascard, *Le reliques des saints. Formation coutumière d'un droit*, Paris 1975, s. 39.

² A. Angenendt, *Heilige und Reliquien*, s. 167-168; Debra J. Birch, *Pilgrimage to Rome in the Middle Ages*, Woodbridge 1998, s. 29-31, 39-40; S. Boesch Gajano, *La santità*, Roma 1999, s. 30; Y. Duval, *Auprès des saints corps et âme. L'inhumation „ad sanctos” dans la chrétienté d'Orient et d'Occident du IIIe au VIIe siècle*, Paris 1988, s. 58.

bizantyjskiej Konstantynie, która prosiła go o głowę św. Piotra, opiłki z okowów i płótno, które dotykało wcześniej kości apostoła. Wielu pielgrzymów pozyskiwało jako relikwie tzw. brandea, czyli tkaniny potarte o grób świętego, które, jak wierzone, po zdjęciu ich z grobu ważyły więcej, niż przed położeniem ich tam, gdyż nasiąkły cudowną mocą. Podobnie zresztą kreowano relikwie innych świętych we wczesnym średniowieczu³.

Także inne formy kultu św. Piotra służyły manifestowaniu więzi rozmaitych wspólnot kościelnych i poszczególnych wiernych ze Stolicą Apostolską. Od VIII wieku oznaką godności arcybiskupiej stał się paliusz – rodzaj naszyjnika z tkaniny, który przed przekazaniem go metropolicie musiał być położony na grobie św. Piotra, stanowił więc szczególny rodzaj brandeum⁴. W tym samym czasie upowszechnił się też zwyczaj składania przy grobie Księcia Apostołów przysięgi przez nowo ustanowionych biskupów spoza Italii, który jednak zanikł w ciągu XI wieku⁵. Przez całe średniowiecze Rzym i groby apostołów były celem pielgrzymek wiernych z całego chrześcijaństwa zachodniego⁶. Peregrynacje do Rzymu nabrały szczególnego znaczenia po ogłoszeniu przez papieża Bonifacego VIII roku jubileuszowego w 1300 roku i powtarzania kolejnych jubileuszy co 50 lat, a później nawet częściej. Nawiedzenie bazylik rzymskich w roku jubileuszowym pozwalało uzyskać odpust, a powtarzane co kilkadziesiąt lat uroczystości były manifestacją jedności świata chrześcijańskiego⁷.

³ Debra J. Birch, *Pilgrimage to Rome*, s. 31; A. Ferrua, *Reliquie a reliquiari*, „La Civiltà Cattolica”, r. 91, t. 2, 1940 Rzym, s. 357; H. Fichtenau, *Zum Reliquienwesen im frühen Mittelalter*, w: tenże, *Beiträge zur Mediävistik. Ausgewählte Aufsätze*, t. 1, *Allgemeine Geschichte*, Stuttgart 1975, s. 128, 139-141; N. Herrmann-Mascard, *Le reliques des saints*, s. 44-49; J. M. McCulloh, *The Cult of Relics in the Letters and 'Dialogues' of Pope Gregory the Great: a Lexicographical Study*, „Traditio. Studies in Ancient and Medieval History, Thought, and Religion”, t. 32, 1976, s. 147-150, 160-161, 167-173.

⁴ J. Kracik, *Przemiany jakościowe kultu relikwii w starożytności i wczesnym średniowieczu*, „Saeculum Christianum”, t. 1, 1994, nr 2, s. 99; R. Michałowski, *Zjazd gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005, s. 19-22.

⁵ A. Angenendt, *Heilige und Reliquien*, s. 202-203; N. Herrmann-Mascard, *Le reliques*, s. 248-249;

⁶ Debra J. Birch, *Pilgrimage to Rome*, passim; A. Witkowska, *Peregrinatio religiosa w średniowiecznej Europie*, w: *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 1995, „Colloquia Mediaevalia Varsoviensia”, t. 2, s. 14; H. Manikowska, *Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Wrocław 2008, s. 207-223; J. Chélini, H. Branthomme, *Drogi Boże. Historia pielgrzymek chrześcijańskich*, Warszawa 1996, s. 103-105, 119-121, 161-162; B. Wyzomska, *Z dziejów polskich pielgrzymek w średniowieczu*, w: *Studia z dziejów historii i historii sztuki*, red. S. Cynarski, A. Małkiewicz, Kraków 1989, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, t. 886, „Prace Historyczne”, z. 89, s. 81-82.

⁷ K. Elm, *Die politische Bedeutung des Heiligen Jahres 1300*, w: *I Giubilei nella storia della Chiesa*, Città del Vaticano 2001, s. 246-247; J. Smołucha, *Udział pielgrzymów z Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego w obchodach średniowiecznych jubileuszów chrześcijaństwa*, „Nasza Przeszłość”, t. 93, 2000, s. 6-30.

Ważną formą demonstrowania łączności rozproszonych w Europie biskupstw z biskupem Rzymu było kultywowanie tradycji o ich założeniu przez ucznia któregoś z apostołów, a szczególnie jakiegoś ucznia św. Piotra. Patriarchat w Antiochii zawdzięczał swą rangę założeniu biskupstwa przez samego Księcia Apostołów. W Kościele łacińskim poglądy tego rodzaju stały się szczególnie popularne w epoce karolińskiej. Wysoka ranga patriarchatu w Aleksandrii miała wynikać z faktu założenia go przez św. Marka, ucznia św. Piotra, a podniesienie w czasach karolińskich biskupstwa w Akwilei do rangi patriarchatu umożliwiła tradycja o jego założeniu przez św. Hermagorasa, wysłanego na wybrzeże Adriatyku przez św. Piotra, ucznia św. Marka. W Paryżu za patrona biskupstwa uważano św. Dionizego, który miał być wysłany przez św. Piotra. Wedle spisane go w X wieku żywota trzech pierwszych biskupów Trewiru, apostoł miał posłać do Galii swych uczniów Materna, Euchariusza i Waleriusza, a następnie, gdy Maternus zmarł, przekazać swój pastorał, którym go wskrzeszono. Ponieważ Maternus był także biskupem Kolonii, w obu tych miastach już w IX wieku umieszczono jako relikwie fragmenty rzekomej laski św. Piotra, która miała posłużyć do wskrzeszenia Maternusa⁸. Wyrazem łączności ze Stolicą Piotrową było przyjmowanie wezwania tegoż apostoła przez niektóre odległe od Rzymu katedry biskupie, np. chór zachodni katedry w Kolonii od końca VI wieku, w odróżnieniu od wschodniego pod wezwaniem NMP. W trakcie rozbudowy katedry w Kolonii w IX wieku pod chórem zachodnim wzniesiono kryptę, dzięki czemu architektura tego obiektu nawiązywała do architektury bazyliki św. Piotra, ukształtowanej przez Grzegorza Wielkiego. Warto zauważyć, że gdy na przełomie VI i VII wieku ugruntowało się patrocinium św. Piotra na zachodnim chórze katedry w Kolonii, ta nadreńska metropolia leżała na rubieży państwa Franków i chrześcijaństwa łacińskiego⁹.

Kult św. Piotra pojawił się w monarchii wczesnopiastowskiej wkrótce po przyjęciu chrześcijaństwa i podobnie jak w innych krajach, był wyrazem związku świeżo schryścianizowanej krainy ze Stolicą Apostolską. Najwcześniej potwierdzonym tego przejawem było przekazanie przez Mieszka I i jego drugą żonę Ode, podległego ich władzy państwa gnieźnieńskiego – *civitas Schinesghe* – św. Piotrowi z prośbą o opiekę, chociaż treść stosownego aktu znana jest tylko z regestu sporządzonego w kurii papieskiej w końcu XI wieku przez nierozumiejącego jego treści kardynała Deusdedita. Można więc mieć pewną wątpliwość, czy

⁸ A. Angenendt, *Heilige und Reliquien*, s. 123-124; R. Michałowski, *Zjazd gnieźnieński*, s. 26-28, 35-36; T.E. A Dale, *Relics, Prayer, and Politics in Medieval Venetia. Romanesque Painting in the Crypt of Aquileia Cathedral*, Princeton 1997, s. 7-10; H. Fichtenau, *Zum Reliquienwesen*, s. 135, 141-147.

⁹ A. Angenendt, *Heilige und Reliquien*, s. 127; H. Borger, *Der Kölner Dom und die Heiligen Drei Könige*, w: *Die Heiligen drei Könige – Darstellung und Verehrung. Katalog zur Ausstellung des Wallraf-Richartz-Museums in der Josef-Haubrich-Kunsthalle Köln 1. Dezember 1982 bis 30. Januar 1983*, Köln 1982, s. 55-56.

dokument ten wymieniał jako adresata darowizny św. Piotra czy Stolicę Apostolską. Jednak wedle średniowiecznych wyobrażeń obdarowanie instytucji kościelnej, w tym wypadku Stolicy Apostolskiej, było równoznaczne z obdarowaniem jej patrona, czyli św. Piotra, dlatego jest prawdopodobne, że istotnie duchowni spisujący dokument w imieniu księcia formuły takiej użyli. Na mocy tego aktu Mieszko zobowiązał się do płacenia pobieranego od jego poddanych podatku na rzecz Stolicy Apostolskiej, płaconego też w późnym średniowieczu i zwanego świętopietrzem¹⁰. Z tego powodu on i jego następca, Bolesław Chrobry, byli uważani za trybutariuszy św. Piotra, a ich państwo miało cieszyć się szczególną opieką tego patrona, jak stwierdza np. św. Bruno z Kwerfurtu w liście do cesarza Henryka II¹¹.

Patronat św. Piotra nad krajem znajdował odzwierciedlenie w dedykowaniu mu kościołów, zwłaszcza położonych w grodach i nielicznych jeszcze klasztorach. Wedle kroniki Anonima tzw. Galla, pod wezwaniem tego apostoła była katedra w Poznaniu, zniszczona przez Czechów w 1038 lub 1039 roku. Jest więc prawdopodobne, że Książę Apostołów był patronem tej świątyni przynajmniej od czasu wydzielenia diecezji poznańskiej od innych biskupstw w monarchii wczesnopiastowskiej w roku 1000, a może od chwili wzniesienia jej w II poł. X wieku. Jeśli kościół w Poznaniu pełnił już wcześniej rolę rezydencji przybyłego do państwa Mieszka w 968 roku biskupa Jordana i jego następcy Ungera, oznaczałoby to, iż było to wezwanie najstarszej katedry biskupiej na ziemiach polskich¹².

¹⁰ G. Labuda, *Stan dyskusji nad dokumentem Dagome iudex i państwem Schineghe*, w: *Civitas Schinesghe cum pertinentiis*, red. W. Chudziak, Toruń 2003, s. 10-17, tenże, *Mieszko I*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2005, s. 190-195.

¹¹ A. Gieysztor, *Politische Heilige im hochmittelalterlichen Polen und Böhmen*, w: *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*, red. J. Petersohn, Sigmaringen 1994, s. 328; W. Fałkowski, *List Brunona z Kwerfurtu do króla Henryka II*, w: *Bruno z Kwerfurtu. Osoba – dzieło – epoka*, red. tenże, M. Dygo, Pułtusk 2010, s. 200-201; *Epistola Brunonis ad Henricum regem*, [*List Brunona do króla Henryka*], wyd. J. Karwasińska, w: „Monumenta Poloniae Historica”, series nova (MHP, s.n.), t. 4, cz. 3, Warszawa 1973, s. 103.

¹² A. Witkowska, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 211-215; A. Gieysztor, *Politische Heilige*, s. 328; tenże, *Saints d'implantation, saints de souche dans les pays évangélisés de l'Europe du Centre-Est*, w: *Hagiographie, cultures et sociétés, IVe-XIIIe siècles*, Paris 1981, s. 576; W. Schenk, *Kult świętych w Polsce*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 13, 1966, z. 4, s. 81; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 1, *Kościół katedralny w Poznaniu. Studium historyczne*, Poznań 1959, s. 54; *Galli Anonymi cronica et gesta ducum sive principum Polonorum*, wyd. Carolus Maleczyński, MPH, s. n., t. 2, Kraków 1952, s. 43. Status prawny władzy Jordana i Ungera jest w nauce dyskutowany, ale znaczna część badaczy zgadza się, iż główną ich rezydencją był Poznań, por. R. Michałowski, *Zjazd gnieźnieński*, s. 90-92; J. Strzelczyk, *Mieszko Pierwszy*, Poznań 1992, s. 129-145; przeciwny pogląd, ze wskazaniem na Gniezno – G. Labuda, *Mieszko I*, s. 107-116; tenże, *Budownictwo sakralne Gniezna i Poznania na przełomie X/XI wieku w świetle źródeł pisanych*, w: *Polska na przełomie I i II tysiąclecia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, listopad 2000*, red. S. Skibiński, Poznań 2001, s. 269-275. Na temat najstarszych relikwów architektonicznych katedry poznańskiej por. A. Biedroń, T. Rodzińska-Choraży, *Katedra w Poznaniu – nowe propozycje rekon-*

W ciągu XI i XII wieku św. Piotr należał do grupy świętych, którym najczęściej dedykowano kościoły, chociaż stan zachowania źródeł nie pozwala oczywiście ustalić liczby świątyń na ziemiach polskich w tym czasie ani też zidentyfikować wezwań wszystkich znanych kościołów. Poza Księciem Apostołów grupę tę tworzyli najpopularniejsi święci chrześcijańscy (Michał, Marcin, Mikołaj, Katarzyna, Jan Chrzyciel, Maria Magdalena, Jakub Większy) lub też święci szczególnie czczeni w Rzymie lub w cesarstwie (Maurycy, Wawrzyniec), chociaż zdarzali się też i święci mniej znani w Europie (np. Leonard, Idzi). Ponadto oczywiście dużą popularnością cieszył się w Polsce kult św. Wojciecha¹³. Patrocinium św. Piotrowi nosiło założone w II poł. XI wieku opactwo benedyktyńskie w Tyńcu, chociaż najwcześniej jest potwierdzone w źródłach dopiero w XIII wieku¹⁴, być może już w XI wieku kościoły w Sandomierzu¹⁵ i na podkrakowskim Okole¹⁶. Przy wzniesionym w końcu XI wieku lub w I ćwierci XII wieku kościele w Kruszwicy przed połową XII wieku uformowała się grupa kanonicka pod wezwaniem św. Piotra¹⁷.

struktury i datowania korpusu nawowego oraz masywu zachodniego od X do XII wieku, w świetle weryfikacji ustaleń Krystyny Józefowiczówny, tamże, s. 297-308.

¹³ A. Gieysztor, *Politische Heilige*, s. 328, 331; tenże, *Saints d'implantation*, s. 575-576; T. Dunin-Wąsowicz, *Kulty świętych w Polsce w X w.*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, red. J. Dowiat, A. Gieysztor, J. Tazbir, S. Trawkowski, Warszawa 1972, s. 62; tenże, *Rzymskie kulty świętych w Polsce wczesnośredniowiecznej: kult św. Maurycego i legionu tebańskiego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 20, z. 4, 1973, s. 25-33; D. Szymański, *Wezwania kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej w końcu XVI w.*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 41, z. 2, 1993, s. 126-136.

¹⁴ P. Szczaniecki, *Święty Piotr na Tyńcu*, w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum Uniwersytetu Jagiellońskiego 21-22 października 1993 roku Profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Uniwersytet Jagielloński, Varia CCCXLV, Kraków 1995, s. 247-251; Z. Piech, *Średniowieczne pieczęcie tynieckie*, w: *Benedyktyni tynieccy w średniowieczu. Materiały z sesji naukowej Wawel-Tyniec 13-15 października 1994*, red. K. Żurowska, Tyniec 1995, s. 123-126; *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, wyd. W. Kętrzyński, S. Smolka, t. 1, Lwów 1875, nr 11.

¹⁵ A. Buko, *Początki Sandomierza*, Warszawa 1998, s. 69; tenże, *Sandomierz wczesnopiastowski*, w: *Dzieje Sandomierza. Średniowiecze*, t. 1, red. S. Trawkowski, Warszawa 1993, s. 60-61; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 3, Kraków 2000, s. 19, t. 4, Kraków 2002, s. 185.

¹⁶ J. Rajman, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, Kraków 2002, s. 51-52, 123, 216; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej* t. 2, Kraków 1999, s. 606.

¹⁷ W. Schenk, *Kult świętych*, s. 81; K. Maziarz, *Wezwania kościołów św. Piotra oraz św. Piotra i Pawła w diecezji wrocławskiej w okresie przedkrzyżackim*, „Rocznik Gdański”, t. 48, 1988, z. 1, s. 29-30; M. Bilska-Ciećwierz, *Instytucje życia religijnego*, w: *Dzieje diecezji wrocławskiej*, t. 1, *Średniowiecze*, red. A. Radziwiński, Wrocław 2008, s. 41; tenże, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich w metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, Kraków 2007, s. 16-19; na temat datacji kościoła: J. Chudziakowa, *Kolegiata w Kruszwicy – po badaniach archeologicznych w latach 1995-1996*, w: *Benedyktyńska praca. Studia historyczne ofiarowane o. Pawłowi Szczanieckiemu w 80-rocznicę urodzin*, red. J.A. Spież, Z. Wielgosz, Tyniec 1997, s. 129-140; K. Hewner, *O datowaniu wczesnośredniowiecznej kolegiaty w Kruszwicy*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 45, 1996, nr 4, s. 431-436.

Książę Apostołów był też co najmniej od czasu przekazania w 1153 roku przez możnowładcę Zbyluta cystersom rotundy w Łęknie, drugim, po NMP, patronem tej świątyni, a jest możliwe, że było to pierwotne wezwanie kościołka, wzniesionego na przełomie X i XI wieku, przesunięte na drugie miejsce zgodnie z przyjętą przez cystersów zasadą nadawania swoim kościołom jako pierwszego wezwania maryjnego¹⁸.

Relikwie św. Piotra wchodziły w skład najstarszych, opisanych w źródłach z XII wieku, kolekcji relikwii na ziemiach polskich. Częstka Kajdan Apostoła należała do zbioru ponad kilkudziesięciu partykuł podarowanych w 1141 roku przez Salomeę, wdowę po Bolesławie Krzywoustym, benedyktynom z opactwa Zwiefalten w Szwabii, fundacji rodziny książęcej¹⁹. Wśród odnalezionych w 1148 roku w katedrze płockiej kilkudziesięciu relikwii, zamkniętych następnie przez biskupa Aleksandra z Malonne w strusim jaju i zawieszonych nad ołtarzem, były także szczątki apostołów Piotra i Pawła. Świętości te mogły trafić do katedry płockiej już w ostatniej ćwierci XI wieku, w czasie tworzenia się tamtejszego biskupstwa²⁰. Należy jednak podkreślić, że relikwie św. Piotra wchodziły w skład większych kolekcji, należących do rodziny książęcej czy katedry, ale nie stanowiły oddzielnego obiektu czci. Brak śladów, by we wcześniejszym średniowieczu istniało na ziemiach polskich jakieś miejsce w sposób szczególny poświęcone św. Piotrowi.

O wczesnej recepcji kultu św. Piotra w Polsce świadczy też spolszczenie imienia Apostoła już z pewnością przed XIII wiekiem, wraz z grupą innych najwcześniejszych spolszczonych imion chrześcijańskich²¹, co umożliwiło nadawanie tego imienia na chrzcie. Wśród nielicznych znanych ze źródeł dwunastowiecznych mieszkańców Polski, imię to nosiło dwóch wojewodów i arcybiskup gnieźnieński, zresztą najprawdopodobniej blisko ze sobą spokrewnionych²². Od imienia nieznanego nam dziś Piotra, żyjącego nie później niż w końcu XII wieku, pochodzi nazwa miasta Piotrkowa, późniejszego Trybunalskiego, wymieniona

¹⁸ A.M. Wyrwa, *Pietas ecclesiae et fides plebis. Szkice z dziejów religijności i wierzeń na ziemi łękańskiej od średniowiecza do czasów nowożytnych*, Poznań 2006, s. 27-33; W. Schenk, *Kult świętych*, s. 81.

¹⁹ A. Gieysztor, *Saints d'implantation*, s. 579; tegoż, *Politische Heilige*, s. 329; S. Wiczorek, *Zwiefalten i Polska w pierwszej połowie XII w.*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 103, 1996, z. 4, s. 32;

²⁰ Z. Kozłowska-Budkowa, *Płockie zapiski o cudach z r. 1148*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 44, 1930, s. 342, 344-345.

²¹ M. Malec, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994, s. 389-390.

²² J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII w. (Część III A: Arbitrzy książąt – krąg rodzinny Piotra Włostowica)*, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 4, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1990, s. 13-66; S. Trawkowski, *Piotr Włostowic*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 26, z. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981, s. 355-358; tenże, *Piotr Stary Wszeliborowic*, tamże, s. 358-361; tenże, *Piotr (zm. 1198), arcybiskup gnieźnieński*, tamże, s. 361-362; K.R. Prokop, *Arcybiskupi gnieźnieńscy w tysiącleciu*, Kraków 2000, s. 54-57.

w źródłach już z 1217 roku.²³ Imię innego Piotra, żyjącego raczej przed poł. XII wieku, dało nazwę istniejącej już w połowie tego stulecia wsi wsi Piotrawin nad Wisłą, w ziemi sandomierskiej, która według spisanych w poł. XIII wieku żywotów św. Stanisława miała być przedmiotem sporu między biskupem a krewnymi jej właściciela, komesa Piotra²⁴, a jeszcze innego – nazwę wsi Piotrkowice – *Potrancouichi*, obecnie Piotrowiczki, w 1203 roku nadanej przez księcia Henryka Brodatego klasztorowi cysterek w Trzebnicy²⁵.

Zakorzeniony już od początków chrześcijaństwa na ziemiach polskich kult św. Piotra utrzymywał się przez całe średniowiecze. Patrocinium tego świętego nadal należało do grupy najpopularniejszych, chociaż od końca XIII wieku coraz częściej św. Piotr był patronem kościołów wspólnie ze św. Pawłem²⁶. Często zdarza się, iż pierwotne wezwanie św. Piotra zostaje uzupełnione o współpatrona św. Pawła (np. katedra poznańska najpóźniej na początku XV wieku²⁷, Tyniec²⁸, Strzegom²⁹). Obecny stan badań nad wezwaniami kościołów na ziemiach polskich nie pozwala na dokładne zestawienie wszystkich wezwań i wobec tego precyzyjne określenie popularności wezwania św. Piotra czy św. Piotra i św. Pawła na obszarze całej Polski w późnym średniowieczu. Częstkowe badania wskazują jednak, iż było to jeszcze w XV wieku jedno z najpopularniejszych patrocinów, a popularność ta utrzymywała się także w epoce nowożytnej³⁰.

Na początku XVI wieku 32 kościoły parafialne w diecezji krakowskiej nosiły wezwanie św. Piotra i św. Pawła (28) lub też samego św. Piotra (4). Patrocinium to było jedenaste pod względem popularności wśród świątyń parafialnych na obszarze tejże diecezji, a kościoły dedykowane obu apostołom bądź samemu św. Piotrowi stanowiły 3,6% ogółu kościołów parafialnych i 4,8% świątyń noszących wezwania tych świętych. Bardzo wnikliwa analiza patrocinów w diece-

²³ R. Rosin, *Dzieje Piotrkowa do przelomu XV i XVI w.*, w: *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, red. B. Baranowski, Łódź 1989, s. 14.

²⁴ *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego*, opr. S. Kuraś, Warszawa 1983, *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3, s. 179.

²⁵ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski, t. 8, Warszawa 1887, s. 210; *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, wyd. K. Małczyński, t. 1, Wrocław 1956, nr 103.

²⁶ W. Schenk, *Kult świętych*, s. 81.

²⁷ A. Witkowska, *Titulus ecclesiae*, s. 214-215; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji*, t. 1, s. 56-57.

²⁸ Z. Piech, *Średniowieczne pieczęcie*, s. 124-126.

²⁹ *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. 1, nr 99; 100; M. Gumowski, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, w: *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. W. Semkowicz, Kraków 1936, s. 376-377.

³⁰ G. Karolewicz, *Komunikat o mapach wezwań w Polsce w końcu XV w.*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 16 z. 2, 1968, s. 140; tejsze, *Z badań nad wezwaniami kościołów*, tamże, t. 22, z. 2, 1974, s. 228; tejsze, *Wezwania kościołów klasztornych*, w: *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku. Ordines regulares virorum in Polonia anno 1772*, red. L. Bienkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski, Lublin 1972, *Materiały do Atlasu Historycznego Chrześcijaństwa w Polsce*, t. 1, s. 99, 110-113.

zji krakowskiej dokonana przez Dariusza Szymańskiego obejmuje jednak tylko kościoły parafialne. W tym samym czasie na obszarze archidiecezji gnieźnieńskiej wezwanie św. Piotra było dziewiąte pod względem popularności i nosiło je 27 kościołów. Zarazem jednak badania Dariusza Szymańskiego wskazują na pewien spadek intensywności kultu Księcia Apostołów w diecezji krakowskiej w okresie średniowiecza. Na niewielkim obszarze diecezji (prepozytury wiślicka i kielecka oraz dekanat oświęcimski), dla którego można zestawić wezwania kościołów do końca XII wieku, kościoły pod wezwaniem św. Piotra stanowią bowiem aż 22%, a na nieco większym (prepozytury wiślicka i kielecka, dekanat oświęcimski, archidiakonaty sądecki i lubelski), dla którego można sporządzić listę wezwań kościołów parafialnych istniejących przed 1326 roku, stanowią one 6%³¹.

Spośród 67 kościołów pod wezwaniem św. Piotra lub św. Piotra i św. Pawła na obszarze średniowiecznej diecezji wrocławskiej, w wypadku 32 (16 pod wezwaniem samego św. Piotra i 16 pod wezwaniem św. Piotra i św. Pawła) jest potwierdzone, że patrocinium to nosiły już w średniowieczu. Siedem z nich to kościoły klasztorne, zatem liczba świątyń parafialnych i filialnych noszących już w średniowieczu patrocinium św. Piotra samego lub wspólnie ze św. Pawłem wynosi przynajmniej 25. Kościołów takich mogło być jednak w rzeczywistości więcej, gdyż w wielu wypadkach wezwanie świątyni jest poświadczone dopiero w epoce nowożytnej. Liczba świątyń dedykowanych św. Piotrowi bądź obu apostołom była więc zbliżona do liczby kościołów parafialnych o tym wezwaniu w diecezjach krakowskiej i gnieźnieńskiej. Wezwania św. Piotra lub św. Piotra i św. Pawła wspólnie tworzą na obszarze diecezji wrocławskiej czwartą co do wielkości grupę patrociniiów po wezwaniach św. św. Mikołaja, Jana Chrzciciela i Jadwigi. Trzeba jednak zaznaczyć, że badania dotyczące patrociniiów na obszarze diecezji wrocławskiej są już przestarzałe, a ponadto w wielu wypadkach wezwania poświadczone są dopiero w epoce nowożytnej³². Wnioskowanie oparte o te badania jest więc mniej pewne, niż w wypadku wnikliwie przeprowadzonych badań wezwań kościołów w diecezji krakowskiej.

W wielkopolskiej części diecezji poznańskiej wezwanie św. Piotra lub św. św. Piotra i Pawła przyjęło przez początkiem XVI wieku przynajmniej 15 kościołów parafialnych³³, a w archidiakonacie czerskim – enklawie tej diecezji położonej na południowym Mazowszu – przynajmniej 5, z kościołem w Czersku, siedzibą archidiakonatu na czele³⁴. Na obszarze diecezji wrocławskiej zapewne już przed

³¹ D. Szymański, *Wezwania kościołów*, s. 96, 102-104, 107, 110 (zestawienie dla archidiecezji gnieźnieńskiej na podstawie badań J. Kłoczowskiego).

³² H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902, według indeksu.

³³ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji*, t. 2, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 351, 352, 357, 363, 365, 370, 373, 377, 387, 416, 425, 428, 436, 449, 456, 483, 489.

³⁴ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji*, t. 2, s. 511, 514, 518, 525, 531, 542.

początkiem XIV wieku powstały 4 kościoły pod wezwaniem św. Piotra oraz 12 dedykowanych obu apostołom³⁵.

Od XIII wieku imię Piotr należało do najpopularniejszych imion męskich w Polsce, ale z przebadanych próbek, z konieczności oczywiście niepełnych, zdaje się wynikać, że jego popularność nieco spada w późniejszym średniowieczu. Spośród znanych ze źródeł rycerzy małopolskich z czasów Bolesława Wstydlivego aż 10% nosiło imię Piotr i było to imię najpowszechniej używane przez przedstawicieli tej grupy społecznej w Małopolsce w XIII wieku³⁶. Popularność tego imienia wśród rycerstwa śląskiego w XIII wieku była mniejsza i wynosiła od 4 do 6%, chociaż i tak należało ono do grupy najczęściej używanych³⁷. Święty Piotr był patronem 8% mieszczan krakowskich, zanotowanych w księgach miejskich, natomiast spośród przedstawicieli szlachty ziemi sandomierskiej i bielskiej w I ćwierci XVI wieku tylko 4% nosiło imię tego apostoła³⁸. Wśród studentów Akademii Krakowskiej i innych osób związanych ze społecznością akademicką wpisanych do Metryki uniwersyteckiej w l. 1400-1508, imię to było trzecie co do częstotliwości występowania, aczkolwiek występowało trzy razy rzadziej, niż najliczniej reprezentowany Jan i prawie połowę rzadziej od drugiego co do popularności Mikołaja³⁹. Mimo iż nie jest możliwe przeprowadzenie dokładnych statystyk częstotliwości występowania imion w średniowieczu, wydaje się, że przytoczone tu przykłady wskazują na pewien spadek popularności tego imienia w późnym średniowieczu, aczkolwiek należało ono nadal do najczęściej nadawanych.

Przez całe średniowiecze relikwie św. Piotra wchodziły w skład wielu ważnych kolekcji relikwii zgromadzonych na obszarze metropolii gnieźnieńskiej. Zarazem jednak brak, poza przechowywanym w katedrze poznańskiej mieczem, przykładów, by jakaś większa relikwia stanowiła przedmiot kultu. Szczątki św. św. Piotra i Pawła wymienione są w 1263 roku po raz pierwszy wśród ważniejszych partykuł kolekcji gromadzonej w klasztorze norbertanów na Ołbinie pod Wrocławiem od połowy XII wieku, chociaż najbardziej czczonymi relikwiami

³⁵ K. Maziarz, *Wezwania kościołów*, s. 29-36.

³⁶ A. Becker, *Imiona świętych wśród rycerzy w czasach panowania Bolesława Wstydlivego*, w: *Kult świętych w Polsce średniowiecznej. Materiały z sympozjum naukowego 31 maja 2001*, Kraków 2001, s. 39-41; M.K. Barański, *Imiona rycerstwa małopolskiego w XIII wieku*, w: *O rzeźbach minionych. Scripta rerum historicarum Annae Rutkowska-Plachcińska oblata*, red. M. Młynarska-Kaletynowa, J. Kruppé, Warszawa 2006, s. 27.

³⁷ M. Cetwiński, *Kilka uwag o imionach rycerstwa śląskiego w XII-XIII wieku*, w: tenże, *Śląski tygiel. Studia z dziejów polskiego średniowiecza*, Częstochowa 2001, s. 59, 61.

³⁸ S. Bystroń, *Księga imion w Polsce używanych*, Warszawa 1938, s. 71, 73.

³⁹ *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508. Biblioteka Jagiellońska rkp. 258*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, t. 2, Indeksy, Kraków 2004, osoby o imieniu Jan zajmują w indeksie 21,5 strony ciągłego tekstu (s. 634-656), osoby o imieniu Mikołaj – 12 (s. 677-689), osoby o imieniu Piotr – 7 (s. 693-699).

w tym zbiorze były szczątki św. Wincentego i św. Eustachego⁴⁰. Relikwie Księcia Apostołów były zawarte kolekcjach sprowadzonych do katedr: wawelskiej przez biskupa Zbigniewa Oleśnickiego w 1449 roku⁴¹ i wileńskiej, wyproszonej u papieża przez Aleksandra Jagiellończyka jeszcze jako wielkiego księcia litewskiego⁴². Szczątki te posiadały także świątynie i wspólnoty religijne o mniejszej randze, jak np. komturii joannitów w Małej Oleśnicy koło Oławy w zgromadzonym przed połową XV wieku zbiorze⁴³, czy bractwu NMP przy farze w Świdnicy, które otrzymało w 1465 roku kolekcję relikwii od możnego czeskiego Ulryka von Hasenburg⁴⁴. Według wizytacji z 1597 roku relikwie Księcia Apostołów miały być zawarte, wraz z innymi szczątkami, w krzyżu relikwiarzowym w kościele w Drzycimiu na Pomorzu, który to kościół nosił wezwanie św. św. Piotra i Pawła już zapewne w XIV wieku⁴⁵. Obecność szczątków św. Piotra w kościele parafialnym w niewielkiej miejscowości może wskazywać na spore rozpowszechnienie relikwii tego świętego, chociaż trzeba też zauważyć, że obecność ta poświadczona jest dopiero w końcu XVI wieku, więc nie ma pewności, czy rzeczywiście były one w Drzycimiu już w późnym średniowieczu.

O zakorzenieniu się postaci św. Piotra i związanych z jego osobą treści świadczą rozmaite przekazy hagiograficzne. Według żywota św. Kingi modlącej się przy jej łożu śmierci zakonnice wzywały m.in. św. Piotra, klucznika niebieskiego⁴⁶. Dobrze znana była już w przynajmniej w połowie XIII wieku legenda o wskrzeszeniu św. Materna, biskupa Trewiru za pomocą pastorału św. Piotra,

⁴⁰ *Schlesisches Urkundenbuch*, t. 3, wyd. W. Irgang, Wien-Köln-Graz 1984, nr 441; L. Santifaller, *Quellen zur Geschichte des spätmittelalterlichen Ablass und Reliquienwesens aus schlesischen Archiven*, „Mitteilungen des österreichischen Staatsarchives”, 1948/1949, z. 1, s. 103, 106-108, 124-126, nr 23, 34.

⁴¹ *Katalog Długosza*, w: *Katalogi biskupów krakowskich*, wyd. J. Szymański, w: MPH, s. n., t. 10, cz. 2, Warszawa 1974, s. 218; *Bullarium Poloniae*, t. 6, 1447-1464, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, P. Szczaniecki, M. Kowalczyk, Romae-Lublini 1998, nr 230; *Inwentarz katedry wawelskiej z roku 1563*, oprac. A. Bochnak, Kraków 1979, *Źródła do Dziejów Wawelu*, t. 10, s. 15; o sprowadzeniu tych relikwii por. M. Koczarska, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423-1455)*, Warszawa 2004, s. 268-270.

⁴² *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, wyd. Augustinus Theiner, t. 2, Romae 1861, nr 320; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, Wilno 1908, t. 1, s. 20.

⁴³ Státní Ústřední Archiv w Pradze, Řád Maltézský – Listiny, nr 886; dostępne także na monasterium.net.

⁴⁴ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, Dokument parafii w Świdnicy, nr 349; W. Urban, *Wykaz regestów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, cz. 6, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, t. 7, 1979, s. 358.

⁴⁵ *Visitatio Archidiaconatus Pomeraniae per Rev. Dom. Franciscum Łącki Archidiaconum anni Domini 1597*, w: „Monumenta historica dioecesis Wladislaviensis”, t. 15, Wladislaviae 1897, s. 21; K. Maziarz, *Wezwania kościołów*, s. 31-32.

⁴⁶ *Vita et miracula sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis*, wyd. W. Kętrzyński, MPH, t. 4, Lwów 1884, reprint Warszawa 1961, s. 729.

skoro przytoczono ją w żywotach św. Stanisława jako egzemplum do wskrzeszenia Piotrowina przez św. Stanisława⁴⁷. Postać św. Piotra była więc bliska hagiografom, a za pośrednictwem kazań, często opartych na żywotach świętych, zapewne także i wiernym.

Mimo to jednak brakło w Polsce średniowiecznej jakiegoś szczególnego, poza katedrą poznańską, miejsca kultu św. Piotra. Kult ten pojawił się na ziemiach polskich u zarania chrześcijaństwa, podkreślając więc nowo schryścianizowanego kraju ze Stolicą Apostolską. Jako kult jednego z najważniejszych świętych, był stale obecny w życiu religijnym mieszkańców metropolii gnieźnieńskiej, jednak ze względu na ukształtowanie się specyficznych kultów świętych lokalnych, jak chociażby św. Wojciecha i św. Stanisława, nie stał się jakąś szczególną cechą polskiej kultury religijnej w średniowieczu.

SUMMARY

The author presents the Polish, understood here as Piast, cult of St. Peter against the backdrop of the cult of this saint in medieval Europe. She underscores that the importance of the most zealous of the Apostles was immensely reinforced by the fact that he was venerated in the capital of Christianity, a city headed by the Pope, the earthly successor of the saint. The article describes the circumstances of the rise of the cult of St. Peter on Piast lands paying special attention to the presence of the saint's relics and their veneration according to the local manner.

⁴⁷ M. Gębarowicz, *Początki kultu św. Stanisława i jego średniowieczny zabytek w Szwecji*, Lwów 1927, s. 52; M. Plezia, *Dookoła sprawy świętego Stanisława. Studium źródłowe*, Bydgoszcz 1999, s. 141; *Vita sancti Stanislai episcopi Cracoviensis. (Vita minor)*, wyd. W. Kętrzyński, MPH, t. 4, s. 265-266; *Vita sancti Stanislai Cracoviensis episcopi (vita maior)*, wyd. tenże, tamże, s. 378-379.